

Erhart, Adolf

[Zgusta, L. Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzmeerküste]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1957, vol. 6, iss. A5, pp. 132-135

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100673>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

odlišnou sazbu (polotučně a p.). Chybí také věcný rejstřík a nemůže jej nahradit ani velmi podrobný obsah. Seznam literatury o interpunkci je sice uveden na str. 55, je však dosti stručný; jistě by nebylo na škodu uvést v něm i obecnou literaturu cizí a některé obsažnější praktické příručky o ruské interpunkci (na př. v textu citovanou příručku K. I. Bylinského a N. N. Nikolského *Spravočnik po orfografii i punktuacii dlja rabotnikov pečati*, 2. vyd., Moskva 1952).

Závěrem vyjadřujeme přání, aby autor s dalšími úspěchy pokračoval v theoretickém zkoumání ruské interpunkce a obohatil tak jazykovědnou literaturu o další záslužné práce v této oblasti.

Stanislav Žaža

L. Zgusta: Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzmeerküste. Praha, Akademie, 1955, 467 stran, 1 mapa.

Nelze říci, že by vlastním jménům z nápisů starověkého Černomoří bylo v jazykovědě doposud věnováno málo pozornosti. Spíše naopak. Vzpomeňme jen práci V. F. Millera, M. Vasmera, J. Harmatty a jiných. Žádná z těchto prací se však nezabývala těmi jmény systematicky: pozornost jazykovědců se omezovala hlavně na jistou část tohoto materiálu, totiž na jména iránského původu. Ani ta však nebyla dosud prozkoumána opravdu systematicky. Důkladná monografie L. Zgusty představuje tudíž první souhrnné zpracování tohoto cenného onomastického materiálu. Ještě před uveřejněním knihy publikoval Z. předběžně výsledky svého bádání ve dvou kratších článcích: v *Listech filologických* roč. 77, s. 204—212 a v maďarském časopisu *Acta orientalia* IV, 245—250.

V rozsáhlé předmluvě hovoří autor obecně o metodách onomastického bádání. Především je tu zdůrazněna možnost použití jazykově-zeměpisné metody při zkoumání vlastních jmen. — Úvodní kapitola (s. 13—58) se zabývá ethnickou a jazykovou situací severního pobřeží Černého moře ve starověku. Nejvíce místa je tu věnováno problému vzájemného vztahu Skythů a Sarmatů. Skythové přišli do této oblasti asi v 8. století př. n. l. Teprve později přišli Sarmati; asi ve 3. století př. n. l. překročili Don a zabrali postupně značnou část oblastí dříve skythské. O Skythech a Sarmatech je doloženo, že mluvili blíže příbuznými jazyky iránskými. Jedinou památkou těchto jazyků však představují právě vlastní jména z nápisů řeckých měst této oblasti. — Tato města byla založena asi v 7. století; ve východní oblasti tu záhy vzniklo t. zv. bosporské království se střediskem v Panticapaeu. Osady nebyly nikterak izolovány od svého zázemí. Styk s domorodým obyvatelstvem byl oboustranný: jednak Řekové obchodovali ve vnitrozemí, jednak přicházeli „barbaři“ do měst za obchodem, případně se v nich i trvale usazovali. Je samozřejmé, že tu docházelo k jisté barbarisaci řeckého obyvatelstva, jež se projevuje i v jazyku nápisů. Těto mírové symbiose však vděčíme za to, že se v nápisích objevuje tak mnoho neřeckých jmen (vedle iránských i thrácká a j.). Autor pronáší důležitou hypotézu, že s přítomností skythských jmen můžeme počítat ve všech řeckých městech, s přítomností jmen sarmatských však jen na východě, protože Sarmatové přišli mnohem později, sídlili zpočátku jen východně od Donu a v době, kdy pronikli dále na západ, upadla západní města (Olbia) do takové bezvýznamnosti, že nemohla lákat barbary k navázání styků.

V další kapitole předkládá Zgusta seznam jmen, jež pokládá za dokazatelně iránská (245 jmen). Tato jména jsou srovnána podle řecké abecedy, u každého je pak uvedeno místo výskytu a číslo nápisu podle sbírky Latyševovy (*Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini*). Podle možnosti je udáno i pravděpodobné datování (velká většina nápisů pochází až z doby římské — 2.—3. století n. l.). Každé jméno je pak podrobeno jazykovědné analýze. Většinu jmen lze (s větší nebo menší pravděpodobností) vyložit s pomocí avesty (resp. staré perštiny), některá se však dají vyložit jen s pomocí osetštiny (která představuje jediný žijící pozůstatek iránských jazyků černomořské oblasti). Z. pochopitelně přejímá většinu výkladů od svých předchůdců. Vedle toho je však v seznamu i značný počet vlastních Zgustových etymologií (o těch promluvíme až na jiném místě). — K tomuto seznamu připojil autor ještě tabelární přehled zeměpisného výskytu jmen, o nichž se v předcházejícím jednalo; tyto tabulky mají usnadnit kontrolu vývodů rozvíjených dále na základě místa výskytu jednotlivých jmen. — Dále následuje ještě seznam jmen, jejichž iránský původ není zcela jistý (79 jmen). Tato jména jsou seřaděna a zpracována podobným způsobem jako jména bezpečně iránská. I zde uvádí Z. dosavadní pokusy o výklad, poukazuje však na jejich malou věrohodnost; někdy navrhuje vlastní řešení, ale vždy s patřičnou rezervou.

Následující kapitola obsahuje vyčerpávající přehled hláskových responzí jednak s avestou (starou perštinou), jednak s osetštinou. I tyto response byly zčásti stanoveny již Zgustovými předchůdci (Vasmer, Harmatta); Zgustovo zpracování je ovšem první úplné a systematické. — Jádrem knihy je kapitola nadepsaná „Dialektologie osobních jmen iránského původu“

(s. 245—266). Vychází se tu ze skutečnosti, že v jistém počtu případů mají staroiránské hlásky v iránských jménech černomořské oblasti dvojití responzi, z nichž prvá reprezentuje starší stav jazyka, druhá stav mladší (charakterisovaný monoftongisací a posunutím souhlásek). Tak avestským diftongům *ae* (*oi*, *ay*), *ao* (*av*) odpovídá jednou *ai*, *ao*, po druhé *η* (*ε*), *ω* (*ο*, *ου*). Nebo staroiránskému *t*, *p* odpovídá jednou *τ*, *π*, jindy *θ*, *φ*, a v. *φ* jednou *φλ*, po druhé *λ* atp. I tato skutečnost byla známa již dříve. Zgusta však zjistil, že známky staršího a mladšího stavu se téměř nikdy nekříží v jednom slově; tvoří tudíž response staršího typu a response mladšího typu ucelené systémy. Podle toho se dá soudit, že máme co činit se dvěma samostatnými dialektu, z nichž jeden reprezentuje starší stadium jazykového vývoje než druhý. Vezmeme-li zároveň v úvahu zeměpisné rozšíření jednotlivých jmen, zjistíme, že jména se starším hláskovým stavem se vyskytují v celé oblasti, jména mladšího typu však převážně jen v oblasti východní. — Kromě toho konstatoval Z. několik hláskových zvláštností (innovací proti staroiránskému stavu), jež jsou společné oběma vrstvám jmen. Jde tudíž o dvě nářečí, jež si byla velmi blízká; jedno z nich můžeme ještě označit jako staroiránské, druhé nářečí již stojí na přechodu k iránské střední. Konfrontací s historickými fakty pak autor dochází k závěru, že nářečí se staršími rysy jest přičísti Skythům, kteří původně sídlili v celé oblasti, nářečí mladšího typu pak Sarmatům, kteří přišli později a navázali trvalé styky jen s východními městy. Zdánlivou nesrovnalost spočívající v tom, že „skythská“ jména se objevují ve východní oblasti ještě ve 2.—3. století n. l., vysvětluje Z. jednak konservativností projevu, jící se vžly ve sféře vlastních jmen, jednak i tím, že v bezprostředním sousedství měst se mohli Skythové udržet i na východě. — Autor si dále klade otázku, zda jména doložená z literatury neodporují jeho thesím. Zde spočívá hlavní potíž v tom, že autoři neudávají zpravidla, zda jde o jméno skythské nebo sarmatské. Z. proto pokládá za zaručené skythská jen jména doložená u Herodota nebo ještě před ním. Velku je tento materiál velmi chudý; lze však říci, že v zásadě potvrzuje Zgustovy these. — V závěru této kapitoly pojednává Z. o postavení osetštiny. Shledává, že osetština se podílí na všech společných innovacích skythsko-sarmatských a na téměř všech innovacích speciálně sarmatských. Můžeme se tedy domnívat, že osetština vznikla z jednoho ze sarmatských nářečí.

Zbývající část knihy (s. 272—422) je věnována výkladem o ostatních jménech z nápisů řeckých měst severního Přičernomoří. I tato jména poskytují cenný materiál k osvětlení dějin i kulturních a hospodářských poměrů oné oblasti. — Nejprve uvádí Z. 14 jmen staroperských, u nichž se klade otázka, jak se do této oblasti vlastně dostala (zda přímo od Peršanů nebo prostřednictvím řeckým). — Poměrně dost místa je věnováno jménům thráckým (27); většinou jsou to ovšem jména doložená i z Balkánu. Příčinu rozšíření thráckých jmen v této oblasti jest snad hledati v existenci thrácké dynastie Spartotovců v bosporské říši. Z. však uvažuje i o možnosti přisoudit ta jména Kimmeriům (t. j. obyvatelstvu té oblasti před příchodem Skythů; Kimmeriové snad patřili k thrácké větvi). — V dalším odstavci uvádí Z. 14 jmen tvořených z dětských slov (jména typu *Αβαβος*, *Λαδας*, oblíbená zvláště v Malé Asii). — Následuje výčet 130 jmen záhadného původu. Z. se domnívá, že většinu jich musíme přisoudit neznámé etnické vrstvě; odmítá a priori myšlenku, že by některé z těchto jmen mohlo být původu slovanského. — Další odstavce pojednávají o jménech mezinárodního hellenistického typu (7 vybraných jmen), o jménech maloasijských (6) a semitských (4). Dále je to odstavec „Ethnika und Topika“; z nich lze čerpat zajímavé informace o polybech obyvatelstva v antickém světě. Konečně ještě odstavce vypočítávající jména římského původu (*Μαρκος*, *Ιουλιος*; 62 jmen) a jména cizinců. Závěrečný oddíl je věnován jménům řeckým (314 jmen). Je to první souhrnné zpracování řeckých jmen z nápisů severního Přičernomoří. Z. sem pojal zcela správně jen jména, jež nejsou zachycena ve sbírce Papeho a Benselera.

Následuje krátké ruské resumé a seznam zkratk. V „Dodatku“ konfrontuje Z. výsledky svého bádání s prací V. I. Abajeva Osetinskij jazyk i folklor, kterou dostal do rukou teprve, když jeho vlastní práce již byla dána do tisku. Zgusta tvrdí, že žádá z Abajevových etymologií není v rozporu s jeho vlastní teorií. Jest ovšem litovati, že Z. nemohl citovat Abajevovy etymologie hned v přehledu jmen; je mezi nimi totiž řada dobrých výkladů — etymologií rozhodně lepších než dosavadní. Tak vysvětluje A. celou řadu jmen, jež u Zgusty figurují v seznamu jmen záhadného původu atp.

Thema, jež si autor vybral ke zpracování, není právě nejdědnější. Z vlastních jmen se nedá nikdy přilíh mnoho vytěžit. Naprostý nedostatek jiných jazykových památek nás ovšem zde nutí využit tohoto jediného pramene do krajnosti. — Kromě toho našlo tu o půdu dosud nezoranou: naopak, materiál z vlastních jmen severního Přičernomoří byl již několikrát využit k závěrným jazykovědným i historickým. Můžeme se tedy právem divit, že Zgusta dovedl z něho vytěžit ještě poměrně mnoho nového. V prvé části máme především celou řadu nových výkladů vlastních jmen; jejich hodnota je ovšem nestejná. Za velmi zdařilé je možno pokládat na př. tyto Zgustovy etymologie: *Θιθθαρος* (k av. *čitra*-pestrý), *Καραξιστος* (druhá část

k av. *azšata*-nezraněný), *Μαδακος* (k av. *mada*- opojení), *Ουαρζβαλος* (k av. *varāza*-kanec a stind. *bała*- síla), *Παρας* (k Hesychiově glosse *παράη κών σκιδιστι*), *Σαρατος* (k av. *sarad-rok*) a další. — U jiných je stupeň pravděpodobnosti již menší; nesmíme ovšem zapomenout, že onomastika je oblast, kde všechny výklady jsou velmi labilní, především proto, že skutečný význam vlastního jména zpravidla neznáme. A tak má každá interpretace vlastních jmen více nebo méně subjektivní charakter. Přesto bychom zde chtěli uvést několik Zgustových výkladů, o nichž se domníváme, že sotva budou správné. Jména *Αβροακος*, *Αβροεος* a *Αροασιος* budou sotva všechna souviset s av. *aurva-* (s epenthetickým *v*). Pro ženské jméno *Αριτη* zůstane spíše v platnosti starší výklad (= ř. *Ἀριτή*) než domněnka, že toto jméno obsahuje kmen *arya-* (jíz proto, že šlo patrně o Rekyni — dceru Hérónovu). U jména *Γαστεις* je pravděpodobnější výklad Abajevův (ide. kmen **ghosti-*, v indoiránštině jinak nedoložený) než Zgustův (k stpers. *gasta*- ohavný). Pochybuji, že by jméno *Θυλογανος* obsahovalo av. *θūra-*, protože prairánské *r* dává zde *l* zřejmě jen před *i*, *y*. Nepravděpodobná je také Zgustova etymologie jména *Ιραμφοστος* (správněji Abajev; první část sotva obsahuje *arya-*). Ve jméně *Ουαγασις* nebude stpers. *baqa-*; začáteční *b-* se přece v tomto iránském slově nevysslovovalo jako spiranta! V *Ραοδημος* bude skryt spíše kořen **rudh-* (av. *raoidiia*- rudý) než av. *raod-* růsti. U jména *Σοισσακος* je lepší výklad Abajevův; av. *soidiš-* sotva přichází v úvahu vzhledem k *r* ve vlastním jméně. Jména *Ταμουρα*, *Τιβης*, *Τιλλης* by patřila při nejmenším do oddílu „Jména s nejistou iránskou etymologií“. Sem bychom zařadili ještě několik dalších jmen z oddílu prvního; naopak některá podle Zgusty „nejistá“ iránská jména by patřila spíše mezi „jistá“. Nevíme na př., proč Z. pochybuje o tom, že jména *Αβνακος*, *Αβνωζος* obsahují kořen *āp-* voda. Dále bych zařadil do seznamu bezpečně iránských jmen i *Θιαρμακος*: (k av. *čarman*- kůže), *Σωρακος* a další. Některá jména z této skupiny vysvětlil uspokojivě Abajev, na př. *Ραχουσακος*, *Σαμμακος*, *Φαδιαροαςος* a j.

Kapitolu o hláskových respensích pojal Z. snad až příliš důkladně. Vychází tu totiž ze dvou grafických skutečností — z grafiky avestské a z grafiky řeckých nápisů: srovnává hlásky iránských vlastních jmen v řecké transkripci s hláskami avestských slov, z nichž příslušné jméno vykládá. To je z přísné filologické hlediska jisté správné; bylo by však dobře brát v úvahu u každé response skutečnou výslovnost jak hlásky avestské, tak i „skytho-sarmatské“ (v řeckém rouše). Z. tak činí jen v některých případech (a to výhradně jen u řeckých hlásek). Snad by vůbec bylo správnější vycházet z (rekonstruovaného) stavu prairánské; avestské grafika — jak známo — nadměrně skresluje fonetickou skutečnost. Rozhodně by se tím zmenšil počet respensí: odpadly by na př. response avestského *ə* (jež by splýnuly s respensem *a*). Zdá se, že autor příliš dbá na grafiku avestských slov, jak jsou udána v Bartholomaeově slovníku. Z. pojal do seznamu i několik pochybných respensí, dosvědčených jen jediným nejistým příkladem: *g* — *κ* (jediný příklad *Κοφαρος*; je pochybné, že *κο-* souvisí s av. *gao-*), *b* — *ο* (*Ουαγασις* — av. *baya-*? srov. výše), *š* — *ρ* a *h* — *ρ* (dosvědčeny jedinou nejistou etymologií) a j. Naproti tomu mohlo být věnováno více místa problému hlásek *r* a *l* (Z. se toho problému dotýká jen letmo na str. 231 — 232).

Jisté nářeční rozdíly, odrážející se ve skytho-sarmantských jménech, byly (jak jsme se již zmínili) postřehnuty již dříve. Teprve Zgusta však zjistil, že tyto odchylky tvoří ucelený systém, a že jména mladšího typu se vyskytují jen ve východním areálu. Zgustovy vývody v tomto směru působí velmi přesvědčivě. Méně přesvědčivou se jeví these, že osětština je potomkem mladšího nářečí (sarmatského). To, že se podíl na většině innovací tohoto mladšího nářečí, není totiž ještě přesvědčivým důkazem pro její příslušnost k tomuto nářečí. Mohla se stejně dobře vyvinout z některého nářečí Skythů: hláskové změny, které nastaly v „sarmatštině“, nejsou přece nikterak typické a mohlo k nim dojít i při vývoji osětštiny z nářečí „skythského“. Zdá se ostatně, že situace je u osětštiny poněkud složitější než jak s tím počítá Zgusta (styčné body se sogdijštinou a pod.); o tom píše podrobně ve zmíněné již práci J. Harmatta (*Acta orientalia hung.* I. 261 n.). Máme dojem, že Z. tuto práci zcela správně neoceníl. Je pravda, že Harmatta využil jen zlomku materiálu; ale to mu nelze vytýkat. Smysl jeho práce je jinde: uvažuje o spojitostech iránských nářečí severního Pfičernomoří s ostatními iránskými jazyky. Právě to ve Zgustově práci poněkud postrádáme: zasazení jazyka Skythů a Sarmatů do celkového rámce iránských jazyků. Nelze však souhlasit s tím, že názory Zgustovy a Harmattovy jsou „grundverschieden“. Harmatta je jen opatrnější v identifikaci skytho-sarmatských nářečí; vyhýbá se přesnější formulaci.

Hovoříme-li již o Zgustově poměru k jeho předchůdcům, musíme mu vytknout jedno menší nedopatření. Z. totiž cituje výklady V. F. Millera (kterých je velké množství) jen z druhé ruky, z práce Vasmerovy. Příslušný ročník časopisu (*Žurnal ministerstva narodn. prosvěščenija* 1896) mu údajně nebyl k dispozici. V oficiálním seznamu periodik v knihovnách ČSR (Bečka — Foch, Soupis cizozemských periodik) však stojí na str. 1346, že příslušný ročník se nachází v knihovně Národního muzea v Praze!

Ještě k formální stránce knihy. Kniha je vypravena velmi pěkně. Sazba se neobyčejně dobře čte; zvláště pěkné jsou feoké typy. Péče o vnější úpravu je až poněkud přehnaná: na př. rejstřík je vyzázen velmi neúsporně (při normální úpravě by zabral asi třetinu místa), dvojstránková mapa, připojená na konci knihy, by se vešla — vzhledem ke své prázdnotě — na půl stránky. Tato neúspornost poněkud zaráží vzhledem k tomu, že na př. některá periodika zápasí stále s nedostatkem papíru.

Jak je vidět, týkají se naše připomínky vcelku jen drobností (jednotlivých etymologií a pod.), případně věcí, o nichž by bylo možno diskutovat (kde záleží na subjektivním názoru). Nemohou tedy nikterak zmenšit závažnost knihy, jež představuje významný příspěvek k rozřešení složitých otázek jazykovědy i starověké historie. A. Erhart

M. M. Guchman: Ot jazyka nemeckoj narodnosti k nemeckomu nacionalnomu jazyku. (Část I. Razvitije jazyka nemeckoj narodnosti.) Akademijskaja nauka SSSR, Moskva 1955, stran 161.

Prof. Guchmanová věnovala už několik prací dějinám německého jazyka, a to převážně vývoji německého národního jazyka. Tato nejnovější práce je vlastně první částí díla, které věnuje problematice složitého vývoje od jazyka německé národnosti k německému jazyku národnímu.

V úvodu si klade otázku, zda mezi jazykem německé národnosti a mezi německým národním jazykem existují rozdíly rázu kvalitativního, a pokouší se takové rozdíly vymezit. Domníváme se ovšem, že po stránce metodologické není postavení otázky vývoje německého jazyka nejšťastnější: je zajisté nepochybné, že vznik a vývoj jednotného celonárodního jazyka představuje plynulý, dlouhodobý proces, ve kterém lze stěží najít nějaký výrazný předěl kvalitativního charakteru. Takový předěl, pokud by existoval, musel by se týkat podstatných změn v jazykové struktuře, avšak v celém procesu formování německého celonárodního jazyka bychom těžko takový předěl hledali. Autorka si oprávněně stěžuje na neustálenost a nejednotnost termínů národní jazyk a spisovný jazyk. Sama pak zahrnuje do národního jazyka všechny útvary celonárodního jazyka, t. j. spisovný jazyk a lidová nářečí. Při výčtu charakteristických rysů spisovného jazyka (spisovný jazyk není totéž co jazyk psaný, ne každá psaná podoba jazyková má povahu spisovnou, spisovný jazyk a umělecký jazyk nejsou pojmy totožné) uvádí autorka, že pro spisovný jazyk, zejména v období jeho vzniku, je typický uvědomělý výběr, volba jazykových faktů (otbor jazykových faktov, str. 12.). Domníváme se, že to není formulace docela přesná, neboť by mohla oprávněně vést k závěru, jako by spisovný jazyk nebyl výsledkem působení objektivních, na naší vůli nezávislých, vnitřních zákonů jazykového vývoje, nýbrž výsledkem nějaké volby, individuálního, uvědomělého výběru jazykových faktů. O takovém výběru je možno mluvit jen v rámci funkčního (stylového) rozvrstvení spisovného jazyka. To potvrzuje i to, co autorka velmi správně říká o vzniku spisovné normy: „Norma národního jazyka je celonárodní a utváří se za složitých procesů vzájemného působení jak spisovné podoby písemné, tak i ústní podoby hovorové a není produktem umělým, vytvořeným libovůlí jednotlivé osobnosti“ (str. 14.). Dále pak Guchmanová kritizuje termíny: Hochsprache, Herrensprache, Hofsprache, kterých používali někteří badatelé, neboť nevystihují genetickou souvislost německého jazyka spisovného s lidovými nářečmi, ba vedou k tomu, že se spisovný jazyk chápe jako produkt vyšších vrstev. Pokud pak běží o starší koncepci existence tzv. středohornoněmeckého jazyka spisovného, kterou zastávali někteří germanisté, popírá Guchmanová možnost této existence. Je však třeba připomenout, že existenci takového spisovného jazyka dnes již nikdo nezastává (srov. na př. článek L. Zatočila v tomto Sborníku fil. fak., roč. III, 1954, č. 3, str. 58—63). V závěru kapitoly kritizuje pak dosavadní neustálenost termínů: Schriftsprache, Hochsprache, Literatursprache. Přitom však není dost dobře jasné, kterému z těchto termínů dává autorka sama přednost. Kritický postoj zaujímá i k historickým pracím prof. Fringse a jeho školy. Vytýká jim na př. to, že se opráší zejména o metodu jazykového zeměpisu, která sama o sobě podle jejího názoru nemůže dát uspokojivou odpověď na složitě otázky vzniku a vývoje celonárodního německého jazyka.

Druhá kapitola má ráz převážně metodický a mimo to se v ní autorka zabývá otázkou výběru vhodného dokladového materiálu. Vyslovuje požadavek, aby k řešení daného problému bylo využito nejhojnějšího a všestranného materiálu, získaného důkladným rozborem památek z různých oblastí. Autorka pak na praktických příkladech ukazuje, že formování jazyka německé národnosti se účastnily v první řadě nářeční skupiny švábsko-bavorské a francké, které jsou vlastně základem jazyka německé národnosti. Velmi správně konstatuje, že vedoucí úlohu v tomto procesu má v 8. a 9. století dialekt francký. Mělo však zde býti zaujato stanovisko k práci Brigitty Schreyerové (PBB 73, 1951, č. 3, str. 351—387), která dochází k velmi